

ks. Leon Siwecki, Sandomierz

SAKRAMENTY A KOŚCIÓŁ JAKO COMMUNIO

W encyklice *Ecclesia de Eucharistia* Jan Paweł II wyraźnie podkreśla, że „Kościół żyje dzięki Eucharystii. Ta prawda wyraża nie tylko codzienne doświadczenie wiary, ale zawiera w sobie istotę tajemnicy Kościoła”¹. Nawiązując do powyższej wypowiedzi Ojca Świętego możemy powiedzieć w sensie szerszym, że Kościół żyje sakramentami². Mówiąc o sakramentalnym wymiarze życia chrześcijańskiego i eklezjalnego, należy podkreślić dwa aspekty: z jednej strony uczestnictwo w śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa, które aktualizuje się zarówno w przepowiadaniu Słowa, jak i w udzielaniu sakramentów; z drugiej strony Słowo i sakramenty są wewnętrznie zjednoczone. Mówiąc dobitniej, nie można oddzielić Słowa od sakramentu. Przywołując Vaticanum II, podkreślmy, że sobór zaakcentował relację między sakramentami, przepowiadaniem Słowa i wiarą³; ukazał fundamentalne znaczenie chrztu i eucharystii⁴; przedstawił integralną wizję sakramentalnego życia Kościoła⁵.

Każdy z siedmiu sakramentów, przez które działa Jezus Chrystus, udzielając swej łaski, prowadzi do jedności, do *communio*. Mówiąc o sakramentach, jako środ-

¹ *Ecclesia de Eucharistia*, nr 1 (dalej: EE).

² Na temat rozumienia sakramentów zob.: E. Schillebeeckx, *De sacramentale heilseconomie*, Antwerpen 1952, s. 21-235; E. Schillebeeckx, *Cristo sacramento dell'incontro con Dio*, Roma 1966; tenże, *I sacramenti punti d'incontro con Dio*, Brescia 1966; C. Vagaggini, *Il senso teologico della liturgia*, Roma 1965⁴, s. 509-590; J. Finkenzeller, *Die Lehre von den Sakramenten im allgemeinen. Von den Reformation bis zur Gegenwart*, w: *Handbuch der Dogmengeschichte IV/1b* (1981); R. Schulte, *I singoli sacramenti come articolazione del sacramento radicale*, w: *Mysterium Salutis. Nuovo corso di dogmatica come teologia della storia della salvezza*, Brescia 1967-1978, vol. VIII, s. 73-134; L. Bouyer, *Parola, chiesa e sacramenti nel protestantesimo e nel cattolicesimo*, Brescia 1963; R. Gerardi, *Teologia e liturgia dei sacramenti*, Roma 1980; E. Ruffini, *Sacramenti*, w: *Dizionario Teologico Interdisciplinare*, Casale Monferrato 1977², wol. III, s. 184-201; R. Hotz, *Los sacramentos en nuevas perspectivas*, Salamanca 1986; L. Maldonado, *Iniciaciones a la teología de los sacramentos*, Madrid 1977; R. Masi, *Cristo, la chiesa, i sacramenti*, Roma 1968; K. Rahner, *Chiesa e sacramenti*, Brescia 1965; A. Roguet, *I sacramenti segni di vita*, Milano 1970⁴; O. Semmelroth, *La chiesa sacramento di salvezza*, Napoli 1965; E.R. Tura, *Il Signore cammina con noi. Introduzione ai sacramenti*, Padova 1987; C. Rocchetta, *Sacramentaria fondamentale. Dal "mysterion" al "sacramentum"*, Bologna 1990², s. 245-388.

³ Zob. SC 24, 35, 51, 52. Zaakcentowana kwestia wymaga głębszych, zawartych w odrębnym artykule, refleksji.

⁴ Odnośnie do chrztu: LG 15, UR 22; odnośnie do eucharystii: AG 9, PO 5.

⁵ Mówi się o Kościele, który jest w Chrystusie jakby sakramentem, sakramentem jedności: por. LG 1, 9, 48, SC 26.

kach, przez które realizuje się uczestnictwo w życiu Chrystusa: *communio* z Nim i chrześcijan między sobą, staje się oczywiste, że powyższe stwierdzenia odnoszą się przede wszystkim do chrztu i Eucharystii. Sakramenty te mają szczególne znaczenie dla kształtowania i wzrastania wspólnoty eklezjalnej. W poniższym artykule zostanie zatem przedstawione znaczenie sakramentu chrztu i Eucharystii w budowaniu, konsolidowaniu Kościoła jako *communio*⁶. Przedstawimy wskazane zagadnienie na postawie skrypturystycznej i w oparciu o nauczanie Soboru Watykańskiego II, widziane „oczyma” współczesnej myśli teologicznej.

I. Postawy biblijne

Communio eklezjalna wyraża się poprzez znaki sakramentalne chrztu i eucharystii, które jednoczą wiernych poprzez ich osobiste uczestnictwo w wydarzeniu zbawczym i Osobie Jezusa Chrystusa. Sakramenty jednoczą nas wewnętrznie z Panem, a także między sobą w jednym „ciele Chrystusa”⁷. G. B. Mondin podkreśla, że jedność ciała (Kościoła) z Głową (Chrystusem) i członków między sobą inicjuje się w sakramencie chrztu św., wzrasta zaś i dojrzewa przez sakrament Eucharystii, który stanowi źródło wzajemnej jedności⁸.

1. Sakrament chrztu fundamentem jedności

Termin *koinonia* nie został nigdy użyty *explicite* w kontekście sakramentu chrztu. Niemniej jednak, możemy zauważyć związek między chrztem a *communio* analizując rzeczywistość oznaczaną przez ten sakrament. W pismach Nowego Testamentu chrzest ukazuje głębokie zjednoczenie osoby ochrzczonej ze zbawczym dziełem Jezusa Chrystusa. Jest sprawowany „w imię Jezusa Chrystusa”. Istotnie, poza wyjątkiem formuły trynitarniej w Mt 28,19, Nowy Testament mówi o chrzcie „w imię Je-

⁶ Pojęcie „wspólnota, wspólnotowość” jest odpowiednikiem łacińskiego *communio*, które jest z kolei tłumaczeniem biblijnego terminu *KOINŪNIA* (*koinonia*). Korzenie tego greckiego słowa wywodzą się jednak ze słownictwa hellenistycznego, które posiada zarówno znaczenie świeckie jak i religijne. To pierwsze oznaczało: dawać udział, mieć udział, uczestniczyć, wspólnota. W sensie religijnym pojęcie to wskazywało na zjednoczenie z bóstwem w czasie ofiar biesiadnych (G. Panikulam, *Koinônia in the New Testament. A Dynamic Expression of Christian Life*, Rome 1979, s. 4). W artykule stosujemy te określenia zamiennie: *koinonia* oraz *communio*.

⁷ Zob. E. Franco, *Comunione e partecipazione. La koinônia nell'epistolario paolino*, Brescia 1986, s. 238; R. Schnackenburg, *Die Einheit der Kirche unter dem Koinonia-Gedanken*, w: red. F. Hahn, K. Kertelge, R. Schnackenburg, *Einheit der Kirche. Grundlegung im Neuen Testament*, Freiburg-Basel-Wien 1979, s. 90-92.

⁸ Por. G.B. Mondin, *La chiesa primizia del regno. Corso di teologia sistematica*, Bologna 1992, s. 55: „L'unione del corpo col capo e delle membra tra di loro ha inizio col battesimo, ma cresce ulteriormente con l'eucaristia. Con questo sacramento i membri della chiesa hanno una partecipazione reale al sangue e al corpo di Cristo (1Cor 10,16) e rafforzano la loro unione tra di loro: 'Poiché uno solo è il pane, noi, pur essendo molti, siamo un corpo solo: tutti infatti partecipiamo dell'unico pane' (1Cor 10,17)”

zusa Chrystusa", „w imię Pana Jezusa (Chrystusa)”⁹ czy krócej „w Chrystusie”¹⁰ i „w Jezusie Chrystusie”¹¹ Te formuły wyrażają, jak podaje R. Schulte, podstawowe i istotne odniesienie do osoby Jezusa Chrystusa, podkreślając jej ważność w historii zbawienia¹².

Ponadto, chrzest jest rozumiany w świetle wydarzenia śmierci i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa¹³ Podstawowy tekst to Rz 6,1-14. Sakrament chrztu jawi się tutaj jako zjednoczenie sakramentalne ze śmiercią Jezusa Chrystusa. Wskażmy dla przykładu: „Czyż nie wiadomo wam, że my wszyscy, którzy otrzymaliśmy chrzest zanurzający w Jezusa Chrystusa, zostaliśmy zanurzeni w Jego śmierć?”; „[...] chrzest zanurzający nas w śmierć”¹⁴; „umarliśmy razem z Chrystusem”¹⁵ Nasze współumieranie prowadzi do współ-zmartwychwstania: „Jeżeli bowiem przez śmierć, podobną do Jego śmierci, zostaliśmy z Nim złączeni w jedno, to tak samo będziemy [z Nim złączeni w jedno] przez podobne zmartwychwstanie”¹⁶

Warto tutaj przypomnieć, że podczas gdy piąty rozdział Listu do Rzymian, opisuje zanurzenie w śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa jako pojednanie z Bogiem¹⁷ i usprawiedliwienie¹⁸, to w tym kontekście sakrament chrztu staje się darem nowego życia: „Zatem przez chrzest zanurzający nas w śmierć zostaliśmy razem z Nim pogrzebani po to, abyśmy i my postępowali w nowym życiu”¹⁹. Nieco dalej św. Paweł podkreśla: „tak i wy rozumiejcie, że umarliście dla grzechu, żyjecie zaś dla Boga w Chrystusie Jezusie”²⁰ W końcowych wierszach tego rozdziału Paweł przypomni, że „Teraz zaś, po wyzwoleniu z grzechu i oddaniu się na służbę Bogu, jako owoc zbieracie uświęcenie. A końcem tego – życie wieczne. Albowiem zapłatą za grzech jest śmierć, a łaską przez Boga dana – to życie wieczne w Chrystusie Jezusie, Panu naszym”²¹ Poprzez chrzest zatem człowiek, przyjmując w wierze słowa zbawienia²², dostępuje spotkania z Chrystusem i Jego dziełem zbawczym; przyjmuje nowe życie, które wyraża się w „śmierci dla grzechu”, a odnawia w „życiu z Bogiem”²³

⁹ Dz 2,38; 8,16; 10,48; 19,5; 1Kor 6,11.

¹⁰ Ga 3,27

¹¹ Rz 6,3.

¹² Zob. R. Schulte, *La conversione (metanoia) come inizio e forma di vita cristiana*, w: *Mysterium Salutis*, vol. X, s. 165-166.

¹³ Zob. Rz 6,1-14; Kol 2,11-15. Wskazany aspekt jest analizowany przede wszystkim w pismach Pawłowych. Por. R. Schulte, *La conversione*, art. cyt., s. 168-171; A. Oepke, *βάπτισμα*, w: *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, red. G. Kittel, G. Friedrich, Brescia 1965-1988, vol. II, s. 70-80; J.M.R. Tillard, *I sacramenti della chiesa*, w: red. B. Lauret, F. Refoulé, *Iniziazione alla pratica della teologia*, III: *Dogmatica II*, Brescia 1986, s. 424-426.

¹⁴ Rz 6,4.

¹⁵ Rz 6,8. Zob. J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, Kraków 2002, s. 146-148.

¹⁶ Rz 6,5.

¹⁷ Rz 5,10-11. Por. B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 119-120.

¹⁸ Rz, 5,16-19. Zob. J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 150.

¹⁹ Rz 6,4.

²⁰ Rz 6,11.

²¹ Rz 6,22-23; 6, 10-11.

²² Por. Dz 2,41.

²³ Por. J.M.R. Tillard, *I sacramenti della chiesa*, art. cyt., s. 426.

Staje się nowym stworzeniem w Jezusie Chrystusie²⁴, przyobleka się w Chrystusa²⁵

Chrzest „w Chrystusie”²⁶ jest równocześnie chrztem „w Duchu”²⁷, który zostaje dany jako dar w sakramencie²⁸. To właśnie obecność i dar Ducha Świętego przemienia wierzących w przybranych synów Bożych²⁹; stają się „dziedzicami Boga, a współdziedzicami Chrystusa”³⁰. Duch Święty, który zamieszkuje serca wierzących³¹ jest źródłem „nowego życia” zrodzonego z komunii z Chrystusem w chrzcie św.; mocą Ducha Świętego Chrystus staje się żywą i witalną rzeczywistością w człowieku³².

Świadectwa nowotestamentalne wskazują ponadto, że sakrament chrztu wprowadza nas we wspólnotę. Poprzez chrzest stajemy się zjednoczeni ze wspólnotą Kościoła³³. Wymowny jest w tym względzie fragment z Listu do Galatów: „Bo wy wszyscy, którzy zostaliście ochrzczeni w Chrystusie, przyoblekliście się w Chrystusa. Nie ma już Żyda ani poganina, nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie”³⁴. Uczestnictwo w życiu Chrystusa i przyobleczenie się w Niego mocą sakramentu chrztu wprowadza zatem we wspólnotę, w której pokonana zostaje jakakolwiek różnica i podziały³⁵. Fakt ten niemniej jednak nie oznacza, że nie jest możliwa różnorodność funkcji i charyzmatów w Kościele: „Wy przeto jesteście Ciałem Chrystusa i poszczególnymi [Jego] członkami. I tak ustanowił Bóg w Kościele naprzd apostołów, po wtóre proroków, po trzecie nauczycieli, a następnie tych, co mają moc czynienia cudów, potem tych, którzy uzdrawiają, którzy wspierają pomocą, którzy rządzą, którzy przemawiają rozmaitymi językami”³⁶.

Jedność, która staje się udziałem ochrzczonych, wyrażona jest przez św. Pawła przede wszystkim poprzez obraz „ciała”³⁷. Rzeczywistość komunii, której uczestnikami stają

²⁴ 2Kor 5,17. Zob. B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, dz. cyt., s. 138.

²⁵ Por. J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 148-149; B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, dz. cyt., s. 120.

²⁶ Ga 3,27

²⁷ 1Kor 12,13.

²⁸ Dz 2,38; 19,2-6.

²⁹ Rz 8,15; Ga 4,4-7.

³⁰ Rz 8,17; Tt 3,5-7.

³¹ Por. Rz 5,5; 2Kor 1,22; Ga 4,6.

³² Rz 8; Ga 5,13-26. Por. J.M.R. Tillard, *I sacramenti della chiesa*, art. cyt., s. 426-427; R. Schulte, *La conversione*, art. cyt., s. 171-175; G. Helewa, *La chiesa, corpo di Cristo*, w: red. E. Ancilli, *La chiesa sacramento di comunione*, Roma 1979, s. 86.

³³ Por. Dz 2,41-48; Zob. J.M.R. Tillard, *I sacramenti della chiesa*, art. cyt., s. 435-436; R. Schulte, *La conversione*, art. cyt., s. 196-207.

³⁴ Ga 3,27-28; Kol 3,11.

³⁵ Por. Ef 2,13-18.

³⁶ 1Kor 12,27-28.

³⁷ Szerzej zob.: R. Schnackenburg, *La chiesa nel Nuovo Testamento. Realtà, interpretazione teologica, essenza e mistero*, Brescia 1966, s. 175-187; G. Halewa, *La chiesa, corpo di Cristo*, art. cyt., 76-130; H. Schlier, *Linee fondamentali di una teologia paolina*, Brescia 1990²; L. Cerfaux, *Teologia della chiesa secondo san Paolo*, Roma 1968; G.B. Mondin, *La chiesa primizia del regno*, dz. cyt., s. 52-56. J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 139-141.

się wierzący poprzez sakrament chrztu św., i w której realizuje się życie chrześcijańskie, została wyrażona w Nowym Testamencie za pomocą licznych obrazów. Chrztęst sprawa, że stajemy się „latoroślami” czerpiącymi życiodajne soki z „krzewu winnego” – z Jezusa Chrystusa³⁸; przynależymy do owczarni dobrego Pasterza³⁹; stajemy się żywymi kamieniami Kościoła Bożego⁴⁰, plemieniem wybranym, królewskim kapłaństwem, narodem świętym, ludem Bożym⁴¹, współobywatelami świętych i domownikami Boga⁴²

Wracając do interesującego nas określenia, zauważmy, idąc za myślą J. Gnilkę, że „wypowiedzi Pawła na temat ciała nie pozostają na poziomie metafor. Dosiągają one rzeczywistości Ciała Chrystusa. Ciałem, które stanowią wierzący w swym zjednoczeniu i współdziałaniu, jest Ciało Chrystusa”⁴³. Przywołajmy tekst z Listu do Rzymian, który podkreśla, że chrześcijanie stanowią „jedno ciało w Chrystusie, a każdy z osobna jesteśmy nawzajem dla siebie członkami”⁴⁴. Rozdział 12 Pierwszego Listu do Koryntian, wskazujący na porównanie wspólnoty z ciałem, podkreśla, że „Podobnie jak jedno jest ciało, choć składa się z wielu członków, a wszystkie stanowią jedno ciało, tak też jest i z Chrystusem”⁴⁵. „Celem jest harmonia i sympatia: Tak więc, gdy cierpi jeden członek, współcierpią wszystkie inne członki; podobnie gdy jednemu członkowi okazywane jest poszanowanie, współradują się wszystkie członki” (1Kor 12,26)⁴⁶. Wskazując na różnorodność i współzależność wszystkich członków, św. Paweł konstatuje: „Wy przeto jesteście ciałem Chrystusa i poszczególnymi [Jego] członkami”⁴⁷. Wspomniany rozdział przynosi sprecyzowanie: „Wszyscy bowiem w jednym Duchu zostaliśmy ochrzczeni, [aby stanowić] jedno Ciało: czy to Żydzi, czy Grecy, czy to niewolnicy, czy wolni. Wszyscy też zostaliśmy napojeni jednym Duchem”⁴⁸.

W ten sposób został podkreślony wyniar chrystyczny, pnematyczny i eklezjalny chrztu św. To właśnie w Chrystusie chrześcijanie stają się „jednym ciałem”, „ciałem Chrystusa”, „nawzajem dla siebie członkami”. Zatem, nowe życie w Chrystusie jest tym samym życiem w nowej komunii osadzonej na Chrystusie. Nie jest możliwy więc dysonans między wymiarem „indywidualnym” a „społecznym”. Osobowa, indywidualna komunika z Chrystusem prowadzi do „wspólnotowej komunii” z Chrystusem⁴⁹. Przez Ducha Świętego ochrzczeni stają się jednym ciałem w Chrystusie. Duch

³⁶ J 15,1-8.

³⁹ J 10,1-16. Egzegezę tekstów z Ewangelii wg. św. Jana zob.: G.B. Mondin, *La chiesa primizia del regno*, dz. cyt., s. 56-57; J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 395-396.

⁴⁰ 1P 2,5; Ef 2,20-22.

⁴¹ 1P 2,9-10.

⁴² Ef 2,19; Zob. J.M.R. Tillard, *Chair de l'Église, Chair du Christ. Aux sources de l'ecclésiologie de communion*, Paris 1992, s. 13-46.

⁴³ J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 139.

⁴⁴ Rz 12,5. G.B. Mondin podkreśla: „Con l'immagine 'corpo di Cristo' san Paolo vuol evidenziare due cose: il rapporto vitale della comunità col suo Signore (il capo) e il rapporto comunione dei membri tra di loro” (*La chiesa primizia del regno*, dz. cyt., s. 55).

⁴⁵ 1Kor 12,12.

⁴⁶ J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 139.

⁴⁷ 1Kor 12,27.

⁴⁸ 1Kor 12,13.

⁴⁹ Por. R. Schnackenburg, *La chiesa nel Nuovo Testamento*, dz. cyt., s. 178; J.M.R. Tillard, *Chair de l'Église, Chair du Christ*, dz. cyt., s. 18-20, 24-25.

Święty bowiem jest zasadą jedności, która łączy ochrzczonych z Chrystusem i między sobą⁵⁰. Powyższe idee zostały wyrażone w Liście do Efezjan: „Jedno jest Ciało i jeden Duch, bo też zostaliście wezwani do jednej nadziei, jaką daje wasze powołanie. Jeden jest Pan, jedna wiara, jeden chrzest. Jeden jest Bóg i Ojciec wszystkich, który [jest i działa] ponad wszystkimi, przez wszystkich i we wszystkich”⁵¹

Z powyższych refleksji wynika zatem fakt, że poprzez sakrament chrztu realizuje się jedno Ciało Chrystusa. Ciało, które obejmuje wszystkich ludzi rozdartych przez grzech i wykroczenia, a odrodzonych do nowego życia. Sakrament chrztu, rozpatrywany w kontekście tajemnicy śmierci i zmartwychwstania Chrystusa, staje się początkiem nowego życia w Chrystusie poprzez *communio* bosko-ludzką Kościoła, który jest Ciałem Mistycznym Chrystusa.

2. Eucharystia buduje *communio*

Kościół, będąc poprzez chrzest św. Ciałem Chrystusa, wyraża się w sposób wyjątkowy w celebracji eucharystycznej⁵². Doktryna eucharystyczna w koncepcji św. Pawła w sposób szczególny pozwala nam uchwycić głęboki związek między eu-

⁵⁰ Por. R. Schnackenburg, *La chiesa nel Nuovo Testamento*, dz. cyt., s. 178-180. Por. Także: „L'unione però del corpo (la chiesa) col suo capo (Cristo) e delle membra tra di loro ha come agente principale lo Spirito Santo: infatti è lo Spirito che, santificando le membra del corpo di Cristo, le trasforma e unisce a lui. 'In realtà noi tutti siamo stati battezzati in un solo Spirito per formare un solo corpo [...]'" (G.B. Mondin, *La chiesa primizia del regno*, dz. cyt., s. 55).

⁵¹ Ef 4,4-6.

⁵² Por. R. Schnackenburg, *La chiesa nel Nuovo Testamento*, dz. cyt., s. 181. Dla pogłębienia tematu zob.: H. Aldenoven, *Einladung zur Eucharistie – Eucharistiegemeinschaft – Kirchengemeinschaft*, „Internationale Kirchliche Zeitschrift” 77 (1987), s. 257-265; J. Auer, *Einheit und Friede als Frucht der eucharistischen Mahlgemeinschaft*, w: red. M. Schmaus, *Aktuelle Fragen zur Eucharistie*, München 1960, s. 110-155; P. Balducci, *La Chiesa come Eucaristia. Saggi sulla chiesa locale*, Brescia 1970; W. Beinert, *Eucharistie als Sakrament der Einheit*, „Catholica” 38 (1982), s. 234-256; G.J., Békés, *Eucaristia e Chiesa – Ricerca dell'unità nel dialogo ecumenico*, Casale Monferrato 1985; P. Bläser, *Eucharistie und Einheit der Kirche in der Verkündigung des Neuen Testaments*, „Theologie und Glaube” 50 (1960), s. 419-432; A. Caprioli, *L'Eucaristia al centro della comunità. Rilettura della Sacrosanctum Concilium*, „Ambrosius” 67 (1991), s. 574-584; G. Colombo, *L'Eucaristia: la Cena del Signore nella comunità cristiana*, Torino 1991; E.R. Falardeau, *The Eucharist, Communion and the Church*, „Ecumenical Trends” 21 (1992), s. 139-141; A. Fallico, *Eucaristia, communio trinitaria e comunione ecclesiale*, Torino 1986; A. Gesteira Garza, *La Eucaristia mistero de comunión*, Salamanca 1992; G. Hintzen, *Zum Thema „Eucharistie und Kirchengemeinschaft”*, Paderborn 1990; H.J. Klauck, *Eucharistie und Kirchengemeinschaft*, „Wissenschaft und Weisheit” 49 (1986), s. 1-14; F. Marinelli, *La Chiesa sacramento di comunione*, Roma 1979, s. 242-260; A. Nossol, *Ku eklezjalnej wspólnocie eucharystycznej*, „Collectanea Theologica” 58 (1988), s. 5-23; C. Oeyen, *Einladung zur Eucharistie – Eucharistiegemeinschaft – Kirchengemeinschaft*, „Internationale Kirchliche Zeitschrift” 77 (1987), s. 236-256; A. Thaler, *Gemeinde und Eucharistie: Grundlegung einer eucharistischen Ekklesiologie*, Freiburg Schweiz 1988.

charyzmatem, a Kościołem⁵³ Zasadniczym tekstem jest tutaj fragment z 1Kor 10,16-17: „Kielich błogosławieństwa, który błogosławimy, czyż nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? Chleb, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Chrystusa? Ponieważ jeden jest chleb, przeto my, liczni, tworzymy jedno ciało. Wszyscy bowiem bierzemy z tego samego chleba”. Św. Paweł, będąc przeciwny pogańskim ucztom, ukazuje w tym miejscu istotę celebracji eucharystycznej⁵⁴. Jest ona przede wszystkim *koinonia* Krwi i Ciała Chrystusa, która się aktualizuje poprzez uczestnictwo w kielichu błogosławieństwa i łamaniu chleba⁵⁵. Ciało i Krew⁵⁶ wskazują na samą osobę Jezusa Chrystusa, Ukrzyżowanego i Zmartwychwstałego. *Koinonia* nie wskazuje tutaj na pierwszym miejscu wspólnoty, która tworzy się wśród uczestników podczas celebracji eucharystycznej. Chodzi przede wszystkim o wymiar wertykalny, w relacji do Chrystusa⁵⁷

Uczestnictwo w wymiarze wertykalnym stanowi podstawę *communio* horyzontalnej. „Dar Chrystusa i Jęgo Ducha, który otrzymujemy w Komunii eucharystycznej

⁵³ Zob. J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 152.

⁵⁴ Zob. egzegezę: G. Panikulam, *Koinônia in the New Testament. A Dynamic Expression of Christian Life*, Rome 1979, s. 17-30; R. Schnackenburg, *Die Einheit der Kirche unter dem Koinonia-Gedanken*, w: red. F. Hahn, K. Kertelge, R. Schnackenburg, *Einheit der Kirche. Grundlegung im Neuen Testament*, Freiburg-Basel-Wien 1979, s. 63-67; K. Kertelge, *Abendmahlsgemeinschaft und Kirchengemeinschaft im Neuen Testament und in der Alten Kirche*, w: red. F. Hahn, K. Kertelge, R. Schnackenburg, *Einheit der Kirche. Grundlegung im Neuen Testament*, Freiburg-Basel-Wien 1979, s. 98-111, J. Hairnz, *Koinonia. „Kirche“ als Gemeinschaft bei Paulus*, Regensburg 1982, s. 17-46; E. Franco, *Comunione e partecipazione. La koinônia nell'epistolario paolino*, Brescia 1986, s. 45-69; X. Léon-Dufour, *Corps du Christ et Eucharistie selon saint Paul*, w: red. V. Guenel, *Le Corps et le Corps du Christ dans la première épître aux Corinthiens*, Paris 1983, s. 225-255; J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 151-155.

⁵⁵ 1Kor 10,17.

⁵⁶ E. Franco w *Comunione e partecipazione. La koinônia nell'epistolario paolino* precyzuje, że określenie *Ciało* „nel vocabolario comune all'autore e ai lettori di 1Cor 10, 16b, denota la persona del Signore crocifisso e risorto e connota insieme l'evento della croce, nel quale quella persona con tutte le relazioni storiche si è offerto in sacrificio con un'oblazione personale, totale e perfetta” (s. 61). Termin zaś *Krew* „denota, nel vocabolario comune all'autore e ai lettori, la vita del Signore crocifisso e risorto e connota insieme l'evento della croce, nel quale quella vita è stata offerta in sacrificio (1Kor 15,3; cf. Rm 3,23-26; 5,6-11)” (s. 58).

⁵⁷ W tym względzie cytowany wyżej E. Franco pisze: „Nel vocabolario unico qui usato, *koinonia* ha un significato complesso ed evocativo di una pluralità di relazioni, a partire dalla relazione unica che si stabilisce tra la persona di Cristo e la persona del credente. Sembra allora che l'accezione 'verticale' connotata nel termine sia primaria rispetto a quella 'orizzontale', ma non esclusiva” (s. 61-62). Por. także: G. Panikulam, *Koinônia in the New Testament*, dz. cyt., s. 22-24; K. Kertelge, *Abendmahlsgemeinschaft und Kirchengemeinschaft im Neuen Testament und in der Alten Kirche*, art. cyt., s. 99-101. J. Gnilka podkreśla, że „obok wertykalnego uwidacznia się horyzontalny aspekt Eucharystii. Nie oznacza ona jedynie wspólnoty z Chrystusem, zawiązuje się przez nią także wzajemna wspólnota jej uczestników [...]. Celebracja eucharystyczna buduje wspólnotę z Panem, jak też wzajemną wspólnotę uczestników” (*Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 152. 154.)

nej, wypełnia z obfitością gorące pragnienia braterskiej jedności, jakie kryją się w sercach ludzkich, i jednocześnie wynosi doświadczenie braterstwa właściwego wspólnemu uczestnictwu w tym samym stole eucharystycznym na poziom daleko wyższy od zwyczajnego ludzkiego ucztowania⁵⁸

Fakt, że nie chodzi tylko o teoretyczną jedność z Chrystusem, ale o realne, mistyczne uczestnictwo, o *communio* z Chrystusem Zmartwychwstałym, staje się ewidentny poprzez rodzaj więzi tworzący się między uczestnikami. Tworzą oni „jedno ciało”⁵⁹ W ten sposób, podkreśla A. Gerken, Apostoł „przechodzi” od „ciała Chrystusa, uobecnionego w chlebie eucharystycznym, do ciała Chrystusa, którym jest Kościół i pozwala zrozumieć, że tworzenie wspólnoty dokonuje się poprzez eucharystię. Dlatego wspólnota wielu bierze początek z jedyne go chleba eucharystycznego, tym samym z jedyne go Chrystusa. Ponieważ Chrystus jest jeden, także chleb eucharystyczny jest jeden. A ponieważ poprzez ten chleb uczestniczymy w jednym Chrystusie, także kościół może być jeden, jedyne ciało Chrystusa”⁶⁰ W podobnym duchu pisze J. Gnilka: „Należy przy tym zwrócić uwagę, że ‘Ciało Chrystusa’ ma podwójne znaczenie. Po pierwsze, słowa wyjaśniające sens chleba wskazują na wspólnotę z ukrzyżowanym i wywyższonym Panem. Ale w nawiązaniu do tego, ‘Ciało Chrystusa’ staje się wyobrażeniem Kościoła, który w eklezjologii Pawła jest ‘Ciałem w Chrystusie’ – ‘Ciałem Chrystusa’ To zdanie, któremu Paweł świadomie nadał podwójny sens, staje się jaśniejsze w 10,17 [...]. Tutaj na pierwszym miejscu znalazła się idea Kościoła – Ciała Chrystusa. Ale tym samym pojawia się i druga obrazowo wyjaśniona idea. Jeden chleb eucharystyczny symbolizuje jedność Kościoła, którą tworzy celebrowanie eucharystyczne”⁶¹. Jan Paweł II w *Ecclesia de Eucharistia* podkreślił że, „dzięki Komunii eucharystycznej Kościół jest w równym stopniu umocniony w swojej jedności Ciała Chrystusa”⁶²

Eucharystia i Kościół to dwie rzeczywistości wewnętrznie zjednoczone, „istnieje związek przyczynowy pomiędzy Eucharystia a samym początkiem Kościoła”⁶³. Na uczcie eucharystycznej mamy udział w ciele Pana naszego Jezusa Chrystusa. Wszyscy, którzy są zjednoczeni z Nim poprzez spożycie łamanego chleba i kielicha błogosławieństwa, tworzą rzeczywistą, wzajemną *communio*, tak, że tworzą „jedno ciało” Ponadto to, czym chrześcijanie stają się mocą sakramentu chrztu św. („ciało Chrystusa”), realizuje się ciągle od nowa poprzez uczestnictwo w Ciele i Krwi Chrystusa⁶⁴ Warto tutaj przypomnieć w powyższym kontekście, że Eucharystia przybiera, już w

⁵⁸ EE 24.

⁵⁹ 1Kor 10,17.

⁶⁰ A. Gerken, *Teologia dell'eucaristia*, Cinisello Balsamo 1986², s. 44.

⁶¹ J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 153. Autor dodaje, że „Ten obraz zyskałby jeszcze na wyrazistości, gdyby można przyjąć, że do celebrowania Eucharystii posługiwano się jednym tylko bochenkiem chleba. Ale taki postulat nie jest konieczny. Wystarczy wspólne pożywanie eucharystycznego chleba” (tamże).

⁶² EE 23.

⁶³ EE 21.

⁶⁴ Por. G. Panikulam, *Koinônia in the New Testament*, dz. cyt., s. 25; K. Kertelge, *Abendmahlsgemeinschaft und Kirchengemeinschaft im Neuen Testament und in der Alten Kirche*, art. cyt., s. 101-104; E. Franco, *Comunione e partecipazione*, dz. cyt., s. 64-65. Warto zaznaczyć, że niektórzy egzegeci (np.: E. Käsemann, J. Hainz) widzą tutaj podstawowe doświadczenie, na podstawie którego Paweł rozwija swoje idee na

starożytności chrześcijańskiej, znaczną rolę w perspektywie tworzenia się *communio* Kościoła⁶⁵. L. Hertling podkreśla, że *communio* realizuje się i ukazuje w Eucharystii. Starożytność chrześcijańska była głęboko zakorzeniona w Eucharystii⁶⁶.

Sięgnijmy także do fragmentu mówiącego o ustanowieniu Eucharystii z pierwszego Listu do Koryntian 11,23-26. Kontekst dotyczy sytuacji rozproszenia i egoistycznego podejścia uczestników zgromadzenia⁶⁷, która zaprzecza istocie uczestnictwa⁶⁸. Apostoł Paweł przypomina bowiem, że w celebracji eucharystycznej wspólnota przypomina noc zdrady Chrystusa⁶⁹, celebruje nowe przymierze w Jego Krwi⁷⁰, proklamuje śmierć Pana, oczekuje Jego przyścia w chwale⁷¹. Stąd też wynika imperatyw etyczny właściwego przebiegu celebracji⁷².

Fragment z rozdziału jedenastego wskazuje na dwie rzeczy. Przede wszystkim znajdujemy także tutaj podwójną aplikację terminu „ciało”: ciało sakramentalne Chrystusa, obecne pod postacią chleba i wina; ciało Chrystusa, które stanowi wspólnota. Czytamy bowiem: „Kto bowiem spożywa i pije, nie zważając na Ciało [Pańskie], wyrok sobie spożywa i pije”⁷³. A. Gerken, komentując ten fragment, stwierdza: „Brak szacunku wobec ciała Chrystusa w eucharystii prowadzi do braku szacunku wobec

temat Kościoła jako „ciało Chrystusa” (zob.: E. Käsemann, *Prospettive Paoline*, Brescia 1972, s. 149-174; J. Hainz, *Koinonia. „Kirche” als Gemeinschaft bei Paulus*, dz. cyt., s. 21-27).

⁶⁵ Por. L. Hertling, *Communio. Chiesa e papato nell'antichità cristiana*, Roma 1961, s. 28-35. J.M.R. Tillard analizując nauczanie trzech Ojców Kościoła (Augustyn, Chryzostom, Cyryl) ukazuje, że w Kościele pierwszych wieków zakorzenione jest głębokie przekonanie Kościoła jako *communio* ochrzczonych z Bogiem Ojcem i między sobą w ciele Chrystusa, który ofiaruje się na stole eucharystycznym (*Chair de l'Église, Chair du Christ. Aux sources de l'ecclésiologie de communion*, dz. cyt., s. 47-98).

⁶⁶ L. Hertling, *Communio. Chiesa e papato nell'antichità cristiana*, dz. cyt., s. 12-16. Te idee starożytności chrześcijańskiej zostały podjęte i rozwinięte przez biblistów (G.V. Jourdan, *Koinonia in 1 Corinthians 10,16*, „Journal of Biblical Literature” 67 [1948], s. 111-124; J.G. Davies, *Members one of another. Aspects of Koinonia*, London 1958; P. Neuenzeit, *Das Herrenmahl. Studien zur paulinischen Eucharistieauffassung*, München 1960; J.E. Kilmartin, *The Eucharist in the Primitive Church*, New York 1965; E. Cothenet, *La communio nel Nuovo Testamento*, „Communio” 1 [1972], s. 13-21; J.M. McDermott, *The Biblical Doctrine of „Koinonia”*, „Biblische Zeitschrift” 37 [1975], s. 64-77, 119-233) i patrologów (G. Bardy, *La théologie de l'Église de Saint Clément de Rome à Saint Irénée*, Paris 1945; tenże, *La théologie de l'Église de Saint Irénée au Concile de Nicée*, Paris 1947; W. Elert, *Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche hauptsächlich des Ostens*, Berlin 1954. H.M. Legrand, *Communio ecclésiiale et eucharistie aux premiers siècles*, „L'Année Canonique” 25 [1981], s. 125-148); Por. Z. Gaczyński, *L'ecclésiologia eucaristica di Yves Congar, di Joseph Ratzinger e di Bruno Forte*, Romae 1998, 33-34.

⁶⁷ 1Kor 11,17-22.

⁶⁸ 1Kor 11,20.

⁶⁹ 1Kor 11,23.

⁷⁰ 1Kor 11,25.

⁷¹ 1Kor 11,26.

⁷² 1Kor 11,27-34.

⁷³ 1Kor 11,29.

ciała Chrystusa, którym jest Kościół i vice versa"⁷⁴ Druga kwestia: znaczenie jakie celebrowanie posiada pozwala nam „wynioskować, że eucharystia za każdym razem jest nową aktualizacją chrztu, który poprzez ciało Chrystusa złożone w ofierze na krzyżu, uczynił z chrześcijan jedno ciało. Słowo i działanie, które towarzyszą temu, stanowią zatem za każdym razem znak i ratyfikację założenia Kościoła poprzez śmierć i zmartwychwstanie Jezusa"⁷⁵

W świetle powyższych przeanalizowanych fragmentów jawi się klarownie rzeczywistość *communio* jako owoc Eucharystii: wspólnota realizuje się w pełni jako „kościół Boży"⁷⁶ na tyle, na ile jest zjednoczona w celebrowaniu eucharystycznym. Ponadto, celebrowanie eucharystyczne, stanowiące czynnik kreatywny *communio*, ze swej strony zachowuje swoją tożsamość na tyle, na ile uczestnicy odpowiadają swym życiem na otrzymany dar.

Poza tym możemy skonstatować, że jeśli określenie *koinonia* istotnie wyraża uczestnictwo w życiu Bożym mocą zbawczego dzieła Chrystusa w Duchu Świętym i, w konsekwencji, „uaktywnia” relacje chrześcijan między sobą, to realizuje się ona zasadniczo w sakramencie chrztu św., „w którym z jednej strony Bóg wzywa nas do komunii ze swoim Synem i przekazuje nam swego Ducha, z drugiej zaś jesteśmy włączeni w Kościół ziemski i zobowiązani do uczestnictwa w jego życiu i jego działaniu"⁷⁷

Dalej, idąc za myślą R. Schnackenburga, Eucharystia stanowi fundamentalne wyrażenie i permanentne źródło *communio*, „ponieważ w niej doświadczają się w sposób ciągle nowy *koinonia*, jako zjednoczenie z Jezusem Chrystusem, Panem zmarłym i zmartwychwstałym, poprzez uczestnictwo w Jego ciele i krwi, i równocześnie jako zjednoczenie chrześcijan między sobą. Poprzez uczestnictwo w uczcie eucharystycznej aktualizuje się nieustannie wspólnota z Jezusem Chrystusem i między uczestnikami, umacnia się i pogłębia *koinonia* udzielona w chrzcie"⁷⁸

II. Nauczanie Vaticanum II

Sobór Watykański II widzi Kościół w świetle ukrytej od wieków tajemnicy w Ojcu, objawionej przez Syna i uczestniczącej w zesłaniu Ducha Świętego⁷⁹ W ten sposób Kościół widziany jest zasadniczo jako *communio* życia, które ma swój początek i model w miłości trynitarniej⁸⁰ Kościół jawi się jako *communio* ludzi z Bogiem Ojcem i między sobą w Jezusie Chrystusie, mocą działania Ducha. W tej perspektywie stwierdzenia soborowe dotyczące liturgii i sakramentów, w szczególności chrztu⁸¹ i Eu-

⁷⁴ A. Gerken, *Teologia dell'eucaristia*, dz. cyt., s. 45. W podobnym duchu wypowiada się J. Gnilka: „Tego podwójnego odniesienia – do historycznego ciała Chrystusa i do Ciała, symbolu Kościoła – można by się doszukiwać także 1Kor 11,29 [...]. Znaczyło to, że należy zważać tak samo na świętość tego posiłku, jak i na świętość Kościoła” (*Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 153).

⁷⁵ A. Gerken, *Teologia dell'eucaristia*, dz. cyt., s. 43.

⁷⁶ 1Kor 1,2.

⁷⁷ R. Schnackenburg, *Die Einheit der Kirche unter dem Koinonia-Gedanken*, art. cyt., s. 91.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Por. LG 2-4; UR 2; AG 2-4.

⁸⁰ Por. LG 4; UR 2.

⁸¹ Szerzej zob.: O. Saier, „*Communio*” in der Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Eine rechtsbegriffliche Untersuchung, München 1973, s. 68-71; K. J. Becker, *L'insegna-*

charystii⁸², przybierają szczególne znaczenie, także dla zrozumienia natury Kościoła⁸³

1. Liturgia i Kościół

Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* podkreśla, że liturgia „w najwyższym stopniu przyczynia się do tego, aby wierni swoim życiem wyrażali oraz ujawniali innym ludziom misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła”⁸⁴. Liturgia zatem, nie jest wyłączną manifestacją Kościoła, lecz „jednak jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i zarazem jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc”, „pobudza wiernych, aby posileni ‘wielkanocnym sakramentem’, ‘żyli zjednoczeni w Bożej dobroci’”⁸⁵

Liturgia nie wyczerpuje tajemnicy Kościoła. Natomiast Eucharystia przyczynia się w sposób szczególny do ukazania jego autentycznej natury. Kościół bowiem jawi się jako „ludzki i jednocześnie Boski; widzialny i wyposażony w dobra niewidzialne, żarliwy w działaniu i oddany kontemplacji, obecny w świecie, a zarazem pielgrzymujący”⁸⁶. Innymi słowy, natura Kościoła jest „sakramentalna: tzn. taka, że wi-

mento sul battesimo del Vaticano II, w: red. R. Latourelle, *Vaticano II: Bilancio e prospettive venticinque anni dopo* (1962-1987), Assisi 1987, s. 641-686.

⁸² Zob. szerzej: O. Saier, „Communio” in *der Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Eine rechtsbegriffliche Untersuchung*, dz. cyt., s. 84-95; B. Forte, *La chiesa nell'eucaristia. Per un'ecclesiology eucaristica alla luce del Vaticano II*, Napoli 1988; G.J. Békés, *L'eucaristia fa la chiesa*, w: red. R. Latourelle, *Vaticano II: Bilancio e prospettive venticinque anni dopo* (1962-1987), Assisi 1987, s. 825-838; L. Salerno, *Eucaristia e Vaticano II*, „*Asprenas*” 14 (1967), s. 26-43, 221-246; A. Tourneux, *Église et Eucharistie à Vatican II. Étude génétique, coherence et signification d'un theme conciliaire*, Louvain 1986; tenże, *L'Évêque, l'Eucharistie et l'Église locale dans "Lumen Gentium"* 26, „*Ephemerides Theologicae Lovanienses*” 64 (1988), s. 106-141; tenże, *Église et Eucharistie à Vatican II*, „*Nouvelle Revue Théologique*” 112 (1990), s. 338-355; E. Zabatta, *L'Eucaristia fonte e espressione dell'unità delle chiese cristiane alla luce del Concilio Vaticano II*, Arezza 1970; A. Kubiś, *Eklezjalny charakter Eucharystii w świetle Vaticanum II*, „*Analecta cracoviensia*” 21-22 (1989/90), s. 265-270; A. Huerega, *La Eucaristia en la Iglesia. Estudio sobre el tema eucarístico en el Magisterio Pastoral del Vaticano II*, „*Communio*” 4 (1969), s. 250-254.

⁸³ Na temat wzajemnych relacji celebracji liturgicznej i natury Kościoła zob.: P.R. Rocha, *La principale manifestazione della chiesa* (SC 41), w: red. R. Latourelle, *Vaticano II: Bilancio e prospettive venticinque anni dopo* (1962-1987), Assisi 1987, s. 605-622.

⁸⁴ SC 2.

⁸⁵ SC 10.

⁸⁶ SC 2. Taki sposób prezentacji natury Kościoła prowadzi włoskiego teologa B. Forte do stwierdzenia: „Anche se il termine non vi è presente, risulta chiara l'idea della sacramentalità della chiesa che nell'art. 8 della *Lumen Gentium* sarà presentato con forza nettamente maggiore”. Dlatego można stwierdzić, że „la liturgia contribuisce a che sia attuata ed espressa la natura della chiesa come 'sacramento', cioè come realtà umana, visibile e peregrinante nel mondo, che non si esaurisce in se stessa, ma manifesta e comunica una realtà divina invisibile e incoattivamente gloriosa” (*La chiesa nell'eucaristia*, dz. cyt., s. 179-180).

działne i ziemskie jest przyporządkowane i podporządkowane niewidzialnemu, nadprzyrodzoności, chwale"⁸⁷ Ostatecznie, należy podkreślić, że „liturgia codziennie przekształca tych, którzy są wewnątrz Kościoła, w święty przybytek w Panu, w mieszkanie Boga w Duchu, aż do miary pełni wieku Chrystusowego, i tak znajdującym się poza Kościołem ukazuje Go jako znak wzniesiony dla narodów”⁸⁸

Relacja Kościoła do liturgii ujawnia się jeszcze wyraźniej poprzez bezpośrednią analizę sakramentów, które wzięte globalnie, stanowią środki „ku budowaniu Mistycznego Ciała Chrystusa”⁸⁹ Oczywiście, ta rzeczywistość wyraża się przede wszystkim przez sakrament chrztu świętego. Z uzasadnionym odwołaniem się do idei św. Pawła, Vaticanum II naucza, że poprzez obmycie chrzcielne jesteśmy rzeczywiście zjednoczeni z Chrystusem w Jego śmierci i zmartwychwstaniu, aby tworzyć, w duchu Świętym, jedno ciało⁹⁰ Poprzez działanie Chrystusa⁹¹, Ducha Świętego⁹² i Kościoła⁹³ wierzący tworzą lud Boży⁹⁴, zostają wcieleni w Kościół⁹⁵, stają się uczestnikami kapłańskiej, prorockiej i królewskiej misji Chrystusa⁹⁶

Sakrament chrztu św. stanowi „sakramentalny węzeł jedności między wszystkimi, którzy zostali przez niego odrodzeni. Jednakże sam chrzest jest jedynie zaczątkiem, jako że całą swoją istotą zmierza do osiągnięcia pełnego życia w Chrystusie. Chrzest więc prowadzi do pełnego wyznania wiary, do pełnego wcielenia w zgodny z wolą Chrystusa plan zbawienia, do pełnego wreszcie włączenia we wspólnotę eucharystyczną”⁹⁷

2. Eucharystia i Kościół

Wielość kontekstów i fragmentów, w których Vaticanum II mówi o Eucharystii, świadczy o ważności tematyki eucharystycznej w odniesieniu do pojęcia Kościoła. Eucharystia została wspomniana przede wszystkim w trakcie prezentacji tajemnicy Kościoła⁹⁸. Po rozważaniach na temat Boskiego planu wybrania człowieka do uczest-

⁸⁷ Tamże, s. 185.

⁸⁸ SC 2.

⁸⁹ SC 59.

⁹⁰ Por. LG 7. Na temat chrztu jako uczestnictwa w misterium paschalnym zob.: SC 6; UR 2; AG 14; GS 22. Ponadto, porównaj idee pokrewne: zakorzenienie w Chrystusie (LG 31; UR 22; AA 3; PO 5; AG 7, 15, 36); odrodzenie w Chrystusie (LG 7, 32; AG 7, 14, 15, 21), zjednoczenie i „odpowiedniość” wobec Chrystusa (LG 7, 15; GS 22).

⁹¹ Por. SC 7

⁹² Por. LG 11, 12; UR 2; AA 3; AG 7, 15.

⁹³ Por. LG 64.

⁹⁴ Por. LG 31, 32; AA 3; PO 5; AG 36; UR 22.

⁹⁵ Por. LG 11, 14; AG 6, 7; AA 3.

⁹⁶ Por. LG 10; także, LG 26, 31.

⁹⁷ UR 22. Gwoli uściślenia, dodajmy, że w tym miejscu Sobór zwraca się do wspólnot odłączonych od Kościoła katolickiego. Zgodnie z ideą stopniowej komunii kościelnej, rozwiniętej w tym dokumencie, Vaticanum II ukazuje chrzest jako element, który sprawia, że „trwają one w jakiejś, choć niedoskonałej, wspólnotcie (*communio*) z Kościołem katolickim” (UR 3). Na temat chrztu, jako więzi jedności zob.: LG 14; UR 4; OE 2.

⁹⁸ LG 1-8.

nictwa w Bożym życiu⁹⁹, w kontekście posłania i dzieła Syna, Sobór stwierdza: „Ile-
kroć sprawowana jest na ołtarzu ofiara krzyża, w której ‘Chrystus został złożony w
ofierze jako nasza Pascha’ (1Kor 5,7), dokonuje się dzieło naszego odkupienia. Jedno-
cześnie w sakramencie chleba eucharystycznego przedstawiana jest i dokonuje się
jedność wiernych, którzy stanowią jedno ciało w Chrystusie (por. 1Kor 10,17)”¹⁰⁰

Eucharystia jawi się zatem w centrum perspektywy, która widzi w Chrystusie
realizację planu Ojca w misterium paschalnym, wyrażonym przez Eucharystię, cen-
trum zbawczego dzieła Syna¹⁰¹. Celebracja eucharystyczna jest zatem pamiątką
śmierci i zmartwychwstania Chrystusa¹⁰², nowego przymierza w Jego krwi¹⁰³. W
Eucharystii „zawiera się bowiem całe dobro duchowe Kościoła, to znaczy sam Chry-
stus, nasza Pascha i Chleb żywy, który przez swoje ożywione przez Ducha Świętego
i ożywiający Ciało daje życie ludziom. [...] Wierni już ochrzczeni i bierzmowani,
przez przyjmowanie Eucharystii, są w pełni włączeni w Ciało Chrystusowe”¹⁰⁴.
Poprzez Eucharystię, która czyni obecnym Chrystusa, dawcę zbawienia¹⁰⁵, wspól-
nota chrześcijańska kroczy nieustannie ku Bogu Ojcu w jedności z Chrystusem¹⁰⁶,
formuje ciało coraz bardziej zintegrowane w jedności¹⁰⁷.

W celebracji eucharystycznej, zatem Kościół przeżywa w teraźniejszości swoją ta-
jemnicę jedności: *communio* z Bogiem i ludźmi w Chrystusie Panu. Owa rzeczywistość
uaktualnia się poprzez uczestnictwo w jednym chlebie, sakramencie Chrystusa pas-
chalnego. „Jednocześnie – naucza *Lumen Gentium* – w sakramencie chleba euchar-
ystycznego przedstawiana jest i dokonuje się jedność wiernych, którzy stanowią jedno
ciało w Chrystusie (por. 1Kor 10,17). Wszyscy ludzie są wezwani do tego zjednoczenia
z Chrystusem, który jest światłością świata”¹⁰⁸. Powyższa koncepcja została podjęta i
pogłębiona także w numerze siódmym tegoż dokumentu, w którym przedstawiony
jest obraz *Kościół – ciało*. W tym miejscu, z ewidentnym nawiązaniem do św. Pawła,
mówi się o łamaniu chleba eucharystycznego jako rzeczywistym uczestnictwie w ciele
Pana i, w konsekwencji, jako wyniesienie do *communio* Boskiej i braterskiej.

Sobór jeszcze w wielu miejscach ukazuje rolę, jaką spełnia Eucharystia w kształto-
waniu wspólnoty Kościoła¹⁰⁹. Konstytucja *Lumen Gentium* podkreśla, że wierni „uczest-
nicząc w Ofierze eucharystycznej, w źródle i zarazem szczycie całego życia chrześcijań-
skiego, [...] tak zarówno przez składanie ofiary, jak i przez Komunię Świętą wszyscy,
aczkolwiek nie bez różnicy, lecz jedni inaczej niż drudzy, biorą udział w czynności lityr-
gicznej. Posileni zaś w świętej Komunii Ciałem Chrystusa, w konkretny sposób przed-
stawiają jedność Ludu Bożego, której stosownym znakiem i cudowną przyczyną jest
ten Najświętszy Sakrament”¹¹⁰. W podobnych słowach wyraża się także Dekret o eku-

⁹⁹ LG 2.

¹⁰⁰ LG 3.

¹⁰¹ Por. B. Forte, *La chiesa nell'eucaristia*, dz. cyt., s. 217

¹⁰² SC 47.

¹⁰³ PO 4.

¹⁰⁴ PO 5.

¹⁰⁵ Por. AG 9.

¹⁰⁶ Por. AG 15.

¹⁰⁷ Por. CD 15.

¹⁰⁸ LG 3.

¹⁰⁹ Zob.: SC 47, 48; LG 26; CD 15; GS 38; PO 6; AA 8.

¹¹⁰ LG 11.

menizmie, podkreślając, że Jezus Chrystus „w Kościele swoim ustanowił cudowny sakrament Eucharystii, który oznacza i sprawia jedność Kościoła”¹¹¹

Biorąc pod uwagę ogólny kontekst przedstawienia Kościoła jako Ludu Bożego¹¹² znajdujemy kolejne, drugie znaczenie eklezjologiczne Eucharystii¹¹³ Eucharystia jako centrum i apogeum całej ekonomii sakramentalnej¹¹⁴, może być określona jako „źródło i szczyt całego życia chrześcijańskiego”¹¹⁵ Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* podkreśli, że „z liturgii więc, a zwłaszcza z Eucharystii, jako ze źródła, spływa na nas łaska i z największą skutecznością dokonuje się to uświęcenie ludzi w Chrystusie i uwielbienie Boga, do którego, jako do celu, zmierzają wszelkie inne działania Kościoła”¹¹⁶

Eucharystia stanowi źródło i szczyt całej ewangelizacji¹¹⁷ Z niej wypływa dla chrześcijanina powinność życia w miłości Chrystusowej, wzajemnej pomocy, posłania misyjnego, różnych form świadectwa chrześcijańskiego¹¹⁸. Celebracja eucharystyczna ponadto jest szczytem posługi powszechnego kapłaństwa wiernych, ponieważ uczestnicząc w celebracji liturgicznej składają Bogu „Boską Żertwę ofiarną, a wraz z Nią samych siebie” W Eucharystii zatem, wspólnota chrześcijańska staje się w szczególności sposobem ludem kapłańskim. To oczywiście realizuje się na różnych stopniach, wedle roli, jaka przysługuje poszczególnym członkom Kościoła¹¹⁹: prezbiter ofiaruje ofiarę eucharystyczną *in persona Christi* i przedstawia ją Bogu w imieniu całego Ludu; wierni uczestniczą w ofierze eucharystycznej¹²⁰

Jak zatem wynika z tekstów soborowych, Eucharystia nie jest rozważana jedynie w ścisłej relacji z tajemnicą Kościoła, lecz również w odniesieniu do jego widzialnej formy¹²¹. Fakt ten prowadzi nas do przeanalizowania trzeciego kontekstu, w którym rozważa się Eucharystię: chodzi o strukturę hierarchiczną Kościoła¹²².

W numerze 26 Konstytucji *Lumen Gentium* czytamy, że „Biskup, posiadający pełnię sakramentu kapłaństwa, jest ‘szafarzem łaski najwyższego kapłaństwa’ szczególnie co do Eucharystii, którą sam sprawuje, albo o której sprawowanie się troszczy, a dzięki której Kościół ustawicznie żywi się i wzrasta. Ten Kościół Chrystusa jest prawdziwie obecny we wszystkich prawowitych miejscowych zgromadzeniach wiernych, które, o ile trwają przy swoich pasterzach, nazywane są w Nowym Testamencie Kościołami” Są one ludem Bożym zgromadzonym „dzięki głoszeniu Ewangelii Chrystusa” W tych wspólnotach jest obecny Jezus Chrystus, „którego mocą jednoczy się jeden, święty, katolicki i apostołski Kościół”. Podobne idee możemy spotkać w *Sacrosanctum Concilium*: „szczególne ujawnienie się Kościoła dokonuje się w pełnym i czynnym uczestnictwie

¹¹¹ UR 2.

¹¹² LG 9-17

¹¹³ Szerzej zobacz: B. Forte, *La chiesa nell'eucaristia*, dz. cyt., s. 224-254.

¹¹⁴ Por. SC 10; PO 5; AG 9.

¹¹⁵ LG 11.

¹¹⁶ SC 10.

¹¹⁷ Por. PO 5, SC 10.

¹¹⁸ Por. SC 10; LG 33, 42; AG 36; PO 6; AA 3.

¹¹⁹ Por. LG 11.

¹²⁰ Por. LG 10; SC 26.

¹²¹ Por. J.M.R Tillard, *L'eucaristia e la chiesa*, dz. cyt., s. 78-86.

¹²² Por. O. Saier, „*Communio*” in *der Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Eine rechtsbegriffliche Untersuchung*, dz. cyt., s. 88-94; B. Forte, , *La chiesa nell'eucaristia*, dz. cyt., s. 189-193, 237-243.

całego świętego Ludu Bożego w tej samej celebracji liturgicznej, a zwłaszcza w tej samej Eucharystii, w jednej modlitwie, przy jednym ołtarzu, pod przewodnictwem biskupa otoczonego prezbiterami i osobami posługującymi¹²³. I jeszcze w innym miejscu: „czynności liturgiczne nie są prywatnymi czynnościami, lecz uroczyste sprawowanymi obrzędami Kościoła, który jest ‘sakramentem jedności’, czyli ludem świętym, zjednoczonym i zorganizowanym pod zwierzchnictwem biskupów”¹²⁴

Powyższe, przywołane tutaj fragmenty soborowych dokumentów kierują nas ku koncepcji Kościoła lokalnego, rozcztywanego w perspektywie eucharystycznej. W celebracji eucharystycznej wspólnota ukazuje swoją tożsamość. Jest prawdziwym Kościołem Jezusa Chrystusa¹²⁵. Szczególnie ten fakt realizuje się we wspólnocie zjednoczonej w celebracji wokół biskupa¹²⁶. Niemniej jednak, także zgromadzenia liturgiczne w zakresie lokalnym pod przewodnictwem prezbitera, reprezentują poniekąd kościół widzialny ustanowiony na całej ziemi¹²⁷. I odwrotnie, żadna wspólnota chrześcijańska nie kształtuje się w pełni, jeżeli nie ma jako podstawę celebracji eucharystycznej¹²⁸. Ta reguła wraca także w *Unitatis Redintegratio* numery 15 i 22, gdzie rzeczywistość eucharystyczna, jednocześnie z urzędem, stanowi kryterium oceny stopnia eklezjalności wspólnot oddzielonych od Kościoła katolickiego. Jest zatem sprawą ewidentną, że „nie ma pełnej rzeczywistości Kościoła, gdzie nie ma pełnej rzeczywistości eucharystycznej”¹²⁹

Vaticanum II nie ogranicza się do niektórych, krótkich wzmianek na temat relacji Eucharystii do Kościoła. Nauczanie soborowe prowadzi do uchwycenia wymiaru eucharystycznego Kościoła. Temat ten bowiem wraca właśnie w szczególnych momentach wyjaśniania rzeczywistości eklezjalnej: zarówno w płaszczyźnie duchowej, jak również widzialnej. W Eucharystii *communio* zmierza do pełni rzeczywistości zarówno na poziomie wertykalnym jak również horyzontalnym. Poziom wertykalny obejmuje wspólnotę z Bogiem, zaś poziom horyzontalny dotyczy wspólnotowych relacji wiernych między sobą i między wspólnotami lokalnymi. Tam, gdzie jest sprawowana Eucharystia, w całej swej pełni i istocie, tam jest obecny Kościół jeden, święty, katolicki i apostołski. Z drugiej strony, Kościół Boży, rozumiany w swej uniwersalności, nie jest sumą części, lecz wspólnotą Kościołów lokalnych zbudowanych na fundamencie Eucharystii i wyrażony widzialnie w *communio* hierarchicznej¹³⁰

III. Ku podsumowaniu

Należy podkreślić, opierając się na świadectwach biblijnych¹³¹, że sakrament chrztu jest źródłem jedności, środkiem poprzez który Chrystus formuje swój Ko-

¹²³ SC 41.

¹²⁴ SC 26; por. CD 11.

¹²⁵ Por. G.J. Békés, *L'eucaristia fa la chiesa*, art. cyt., s. 826.

¹²⁶ Por. LG 23.

¹²⁷ Por. SC 42; LG 28.

¹²⁸ Por. PO 6.

¹²⁹ F.A. Sullivan, *Noi crediamo la chiesa. Lineamenti di ecclesiologia sistematica*, Casale Monferrato 1990, s. 38.

¹³⁰ Por. Kongregacja Doktryny Wiary, *La chiesa come comunione*, „*Communio*” 28 (05.1992), „*Regno documenti*” 37 (1992), s. 390-394.

¹³¹ Ga 3, 26-28; Ef 5, 26.

ściół, stanowi wdrożenie wiernych w rzeczywistość jedności Mistycznego Ciała Chrystusa¹³² Trzeba wspomnieć o żywotnym związku, który jednoczy chrzest, eucharystię i Kościół, jak wskazuje nauczanie św. Pawła Apostoła: „Wszyscy bowiem w jednym Duchu zostaliśmy ochrzczeni, aby stanowić jedno Ciało”¹³³ Wierni karmieni ciałem Chrystusa stają się coraz bardziej za sprawą Ducha Świętego jednym ciałem¹³⁴

Jezus Chrystus w sakramencie Eucharystii ofiaruje się wierzącym tak, że Jego życie staje się naszym życiem. Poprzez *communio* sakramentalną w Chrystusie rodzi się życie wspólnoty eklezjalnej. Eucharystia staje się źródłem i szczytem życia eklezjalnego. „Eucharystia objawia się zatem jako zwieńczenie wszystkich sakramentów, dzięki którym osiągamy doskonałą komunię z Bogiem Ojcem przez utożsamienie się z jednorodnym Synem, dzięki działaniu Ducha Świętego”¹³⁵ Tak, jak bez wspólnoty eucharystycznej nie ma miejsca pełna komunია eklezjalna, tak również bez komunii eklezjalnej nie ma prawdziwej wspólnoty eucharystycznej. Eucharystia jest sakramentem, który jednoczy nas, wprowadza w życie wewnątrztrynitarnie Boga samego. Bóg Ojciec jest początkiem i końcem akcji eucharystycznej. Syn Boży Wcielony, przez Którego, w Którym i z Którym wszystko się dopełnia, stanowi centrum witalne tej rzeczywistości. Duch Święty jest nieskończoną siłą miłości, który ją kształtuje i czyni skuteczną. Przywołajmy tutaj słowa z cytowanej już encykliki Jana Pawła II: „Sakrament [eucharystii] wyraża tę więź komunii zarówno w wymiarze niewidzialnym, który w Chrystusie jednoczy nas za sprawą Ducha Świętego z Ojcem i między nami, jak też w wymiarze widzialnym, obejmującym komunię w zakresie nauczania Apostołów, sakramentów i porządku hierarchicznego. Ścisły związek, jaki zachodzi między elementami niewidzialnymi i widzialnymi komunii eklezjalnej, jest zasadniczy dla Kościoła jako sakramentu zbawienia”¹³⁶

Uczestnictwo w życiu Chrystusa, obecnego w sakramencie Eucharystii, jest zanurzeniem w Jego życie; zjednoczeniem z Panem w Jego śmierci i zmartwychwstaniu. Przyjęcie Chrystusa, który ofiaruje siebie jako pokarm niebieski, oznacza uczestnictwo w jedności z Chrystusem na sposób komunii Syna Bożego z Bogiem Ojcem. Eucharystia jest zatem sakramentem komunii wiernych z Bogiem, oraz jednością między sobą, ponieważ Chrystus ofiarując siebie samego jednoczy tym samym wszystkich, którzy uczestniczą przy tym samym stole eucharystycznym, stając się „jednym ciałem” Wszystko to realizuje się za sprawą Ducha Świętego, mocą którego Chrystus zwyciężył grzech i śmierć, zmartwychwstał i żyje we wspólnocie paschalnej. Mocą Ducha Świętego realizuje się tajemnica eucharystii, jak również wierni stają się jednym ludem Bożym. Eucharystia tworzy komunię i wychowuje do komunii¹³⁷

Rozważania pozwoliły nam lepiej zrozumieć dlaczego zatem Eucharystia stanowi źródło i szczyt życia Kościoła. Jest wydarzeniem, poprzez które *sensu stricto* Kościół jest tym, czym jest, zjednoczony ze swoim Panem. Poprzez Eucharystię *communio* wierzących, którzy tworzą ciało Chrystusa, wyraża i staje się czytelnym zna-

¹³² Por. 1Kor 12,1-11.13.

¹³³ Por. 1Kor 12,13.

¹³⁴ Por. 1Kor 10,17

¹³⁵ EE 34.

¹³⁶ EE 35.

¹³⁷ Por. EE 40

kiem jedności¹³⁸ Uczestnictwo przy jednym stole eucharystycznym wskazuje, że wierni stają się jedno z Chrystusem i między sobą. Łamiąc chleb eucharystyczny, świadczą o jedności z Kościołem powszechnym. Zatem, wspólnota zgromadzona na celebracji eucharystycznej wyraża konkretny Kościół Boży w określonym miejscu, a jednocześnie jednoczy się z innymi wspólnotami, które celebrują tę samą eucharystię. Tu widzimy wyraźnie eklezjalny wymiar eucharystii, a jednocześnie eucharystyczny fundament eklezjologii komunii.

Możemy więc skonstatować, że sakrament chrztu stanowi „fundament jedności”, zaś Eucharystia wyraża „źródło i szczyt” *communio* Kościoła. Ponadto, „Refleksja na temat *communio-koinonia* korzysta w dużej części z faktu ścisłej relacji ze wzrastającą centralną rolą Eucharystii – Wieczerzy Pańskiej”¹³⁹

RIASSUNTO

Sacramenti e Chiesa come *communio*

La comunione ecclesiale si deve comprendere anche in stretto rapporto con i segni sacramentali; si tratta specialmente del battesimo e dell'Eucaristia, i quali, attraverso la personale partecipazione all'evento salvifico e alla persona di Cristo, uniscono intimamente ciascun credente e tutti i credenti, con il Signore e tra di loro, nell'unico 'corpo di Cristo'

Sebbene il termine *communio* non ricorra mai esplicitamente nel contesto battesimale, il legame appare quanto mai evidente se si riflette sulla realtà significata dal sacramento. Negli scritti neotestamentari, il battesimo presenta un profondo legame con la persona e l'opera salvifica di Gesù Cristo; è compiuto 'nel nome di Gesù Cristo', ed è compreso alla luce dell'evento della sua morte e risurrezione (cf. Rm 6,1-14). Grazie al 'solo battesimo', non c'è che un solo corpo del Cristo, il corpo che raccoglie in sé tutti gli uomini divisi dal peccato e dalle trasgressioni (cf. Ef 2,16; 4,4). In quanto immersione sacramentale nel mistero di morte e risurrezione del Signore, il battesimo è inizio di una nuova esistenza 'in Cristo' nella comunione umano-divina della chiesa, corpo di Cristo.

¹³⁸ Por. J. Krasieński, *Przez wiarę i nadzieję ku cywilizacji miłości*, Sandomierz, 1987, s. 462-465.

¹³⁹ P. Bori, *Koinonia. L'idea della comunione nell'ecclesiologia recente e nel Nuovo Testamento*, Brescia 1972, s. 59. Profesor Joachim Gnilka pisze: „zapytajmy, jakie treści są wspólne dla chrztu i Eucharystii, a w czym należy widzieć specyficzną skuteczność każdego z nich. Bo jeśli tę skuteczność określimy ogólnie, jako sakramentalną wspólnotę z Chrystusem i zespolenie wierzących w Ciele Chrystusa, tym samym dostrzeżemy także wspólne im treści. [...] Chrzest jest sakramentem wtajemniczenia chrześcijańskiego, Eucharystia – ucztowaniem ochrzczonych. Za specyficzny skutek chrztu należy uważać to, że dokonuje się w nim na sposób sakramentalny przyjęcie do Kościoła, to jest włączenie ochrzczonego w Ciało Chrystusa. Ochrzczony otrzymuje jednocześnie nie tylko dar Ducha Bożego, ale także wchodzi w trwałą wspólnotę z Chrystusem, zabitym i wskrzeszonym, która go czyni nowym człowiekiem” (*Teologia Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 155).

Ciò che la chiesa è mediante il battesimo, cioè corpo di Cristo, viene vissuto ed espresso in modo eminente nella celebrazione eucaristica. Possiamo parlare del realismo della *koinonia* quale frutto dell'Eucaristia: la comunità si realizza pienamente nella misura in cui è unita nella celebrazione dell'Eucaristia; la celebrazione dell'Eucaristia, significatrice e creatrice di *koinonia*, a sua volta è veramente tale nella misura in cui è accompagnata dalla volontà di corrispondere al dono ricevuto.

Se la nozione di *koinonia* esprime essenzialmente la partecipazione alla vita divina in forza dell'opera salvifica di Cristo nello Spirito e, di conseguenza, connota il rapporto dei cristiani fra loro, essa si realizza essenzialmente nel battesimo nel quale da una parte Dio ci chiama alla comunione del Figlio suo e ci dona il suo Spirito, dall'altra siamo inseriti nella chiesa terrena e siamo impegnati ad aver parte alla sua vita e al suo agire. L'Eucaristia, poi, è espressione fondamentale e fonte permanente della *koinonia* perché lì è sperimentata in modo sempre nuovo la *koinonia* come unione a Gesù Cristo, il Signore morto e risorto, attraverso la partecipazione al suo corpo e al suo sangue, e al tempo stesso come unione dei cristiani fra loro. Attraverso la partecipazione al banchetto eucaristico si attualizza continuamente la comunione con Gesù Cristo e tra i partecipanti, si rafforza e si approfondisce la *koinonia* donata nel battesimo.

Vaticanum II vede la chiesa alla luce del mistero nascosto dall'eternità nel Padre, rivelato nella Pasqua del Figlio suo, partecipato nell'effusione dello Spirito (cf. LG 2-4, UR 2). Così la Chiesa è percepita essenzialmente come comunione di vita che ha la sua origine e il suo modello nell'amore trinitario (cf. LG 4). È comunione degli uomini con Dio Padre e fra di loro nel Cristo, in virtù dell'azione dello Spirito, nella partecipazione ai beni della salvezza. Viste in questo contesto, le affermazioni conciliari riguardanti la liturgia e i sacramenti, in particolare battesimo ed Eucaristia, acquistano un peso rilevante anche in ordine alla comprensione della natura della Chiesa.

Per la realtà significata e prodotta il battesimo costituisce il vincolo sacramentale dell'unità, che vige tra tutti quelli che per mezzo di esso sono stati rigenerati. Tuttavia il battesimo di per sé è soltanto l'inizio e l'esordio, poiché esso tende interamente all'acquisto della pienezza di vita in Cristo. Pertanto il battesimo è ordinato all'integrale professione della fede, all'integrale incorporazione nell'istituzione della salvezza, come lo stesso Cristo ha voluto e, infine, all'integrale inserimento nella comunione eucaristica.

Il Concilio Vaticano II non si limita ad alcuni brevi cenni sul rapporto eucaristia e chiesa. Il suo insegnamento piuttosto ci porta a cogliere l'essenza eucaristica della chiesa. Il tema infatti ritorna proprio nelle fasi decisive dell'esplicitazione della realtà ecclesiale: nella sua dimensione misterica come pure nella sua realtà visibile. È nell'Eucaristia che la comunione giunge alla sua piena partecipazione e manifestazione, e questo a livello di relazione verticale dei credenti con Dio e a livello di relazione orizzontale sia fra i credenti che fra le comunità dei credenti. Là dove è celebrata l'Eucaristia nella sua genuina ed integra sostanza è presente la Chiesa una, santa, cattolica ed apostolica. D'altra parte, la chiesa di Dio, compresa nella sua universalità, non è la somma di parti, ma comunione di chiese locali fondata nell'Eucaristia ed espressa visibilmente nella comunione gerarchica.